

Valence vybraných sloves pohybu v češtině¹

Abstrakt: Při studiu valenčních vlastností sloves nás zaujal fakt, že víceznačný prostředek poskytuje významy, které jsou navzájem antonymní. V příspěvku tento jev ilustrujeme na vybraných slovesech pohybu s homonymní předponou *od(e)-*, která implikuje jednak směr „(odněkud) pryč / zevnitř ven“, jednak směr „(odněkud) někam“. U jiných sloves pohybu předpona vnáší významy komplementární, což ukazujeme na předponě *vy-*, která vyjadřuje směr „zevnitř ven“ a směr „zdola nahoru“, a na předponě *s(e)-*, která vyjadřuje směr „shora dolů“ a směr „dohromady na jedno místo“. Tato pozorování dokládáme výskyty v korpusech.

Klíčová slova: valence, lexikální desambiguace, víceznačnost, antonymní a komplementární významy

1. Motivace: Při studiu valenčních vlastností sloves nás zaujal fakt, že víceznačný prostředek poskytuje významy, které jsou navzájem antonymní. Tuto vlastnost mají v češtině slovesa jako *bojovat*, *hrát*, *válčit* s povrchovým doplněním *s + Instr.* Toto doplnění se objevuje jako: (i) valenční člen inherentního reciproka (kde toto doplnění hraje roli protivníka a je synonymní s *proti + Dativ*), (ii) volné určení doprovodu (accompaniment), srov. rozdíl (1) vs. (2) a (3) vs. (4):

(1) Po vystoupení z Trojspolku bojovala Itálie s Rakousko-Uherskem v první světové válce (= bojovali proti sobě) [... *vojevala Itálie s Avstrovengrijej... (= protiv neje)*]

(2) Jan Roháč z Dubé bojoval s husity (proti křižákům) (= po boku husitů) [... *vojeval (vmeste) s gusitami (protiv krestonoscev)*]

(3) Sparta hrála s družstvem Real Madrid v poháru družstev [... *igrala s komandoj R.M. (= protiv neje)*]

(4) Otec hraje s dětmi počítačové hry [*Otec igrajet (vmeste) s det'mi komp'juternyje igry*]

Analogický jev lze vidět u některých českých sloves pohybu (zejména u sloves s předponou *od-*), u jiných stejná předpona vnáší významy, které nejsou přímo protikladné, ale jsou komplementární (*vy-*, *s(e)-*). Jedním z praktických cílů tohoto výzkumu je návrh na provedení

¹ Stat' vznikla na základě výzkumu podpořeného grantovými projekty GA ČR 405/04/0243 a GA UK 352/2005.

lexikální desambiguace, i s ohledem na to, že analyzovaným významům odpovídají v různých jazycích různé ekvivalenty, jak je vidět z ruských ekvivalentů některých příkladů.

(5)(a) Studentka **odnesla** učiteli (omylem) aktovku ze stolu [... *unesla (po oshibke) u uchitelja sumku*]

(b) Studentka **odnesla** (nemocnému) učiteli aktovku domů [... *otnesla uchitelju sumku domoj*]

(6)(a) Sestra **odnesla** pacientovi jídlo (z pokoje) (= *vzala mu ho*)

(b) Sestra **odnesla** pacientovi jídlo (do pokoje) (= *přinesla mu ho*)

Pro lexikální desambiguaci budou sloužit následující kritéria (s důrazem na kritérium (c)):

(a) lexikální parafráze, popř. synonymie (*vzít vs. přinést*)

(b) tvoření/absence vidového protějšku (*vybíhat – vyběhnout*, ale v přeneseném užití je to impf. tantum – *lesy vybíhaly hluboko do kraje*)

(c) hypotetické valenční rámce příslušné jednotlivým významům a jejich realizace v textu

Abychom ověřily své hypotézy, **vyhledaly jsme zkoumané lexémy v korpusech češtiny** (PDT a ČNK).² Využití korpusového materiálu pro výzkum valence má ovšem i své nevýhody spojené se skutečností, že předpokládaná valenční doplnění se velmi často z různých důvodů v povrchové struktuře vynechávají. Setkáváme se tedy s případy (i) – (iii):

(i) valenční doplnění směru/adresátu není v textu (na povrchu) přítomno

(ii) příslušné doplnění je realizováno, ale není valenční, jde o jiný význam, než jaký napovídá povrchová realizace

(iii) v textu je realizováno více doplnění, ale nejsou všechna valenční

Typ (i) je ilustrován příklady (7), (8), typ (ii) je reprezentován příklady (9), (10), typ (iii) příklady (11) a (12):

(7) Sportovec **si odvezl**-1³ tři body (z *kontextu* – z Brna) [*uvez iz Brno tri ochki*]

² PDT – Prague Dependency Treebank (syntakticky anotovaný korpus češtiny o rozsahu cca 830 tisíc slovních tvarů); ČNK – Český národní korpus (verze SYN 2000 100 milionů slovních tvarů). Citované příklady jsou doloženy z korpusu; ve výjimečných případech, kde tomu tak není, je za příkladem zkratka (vl).

³ Číslice za lexémem odpovídají jednotlivým významům, jak je analyzujeme dále v odd. 2 – 4.

(8) Pokud ještě cestovní zavazadlo **nebylo odesláno-1** (= z místa přepravy), smlouva nevstoupila v platnost [*Poka bagazh ne byl otpravljen, dogovor ne voshel v silu*]

(9) (losují se partnerky) Pak **jsou** chlapci **odesláni-1** za dveře (= odtamtud/z místnosti) [*... mal'chiki otpravleny/poslany za dver'*]

(10) Ze Země splněných přání **jsme si odnášeli** (= přinášeli s sebou tam , kam jsem šli) jedině ty úkoly, které... [*Iz Strany ispolnennyx zhelanij my unosim tol'ko te zadachi, kotoryje...*]

(11) Jeden náklad jde do stoupy a z redakce už **odesílají-1,2** do tiskárny další vydání (*polysémie, zbavují se ho (1) nebo zasílají, dopravují do tiskárny (2)*) [*...iz redakcii posylajut v tipografiju ocherednoje izdanije*]

(12) ENTER **odesílá-2** pokyn z obrazovky do počítače [*ENTER otpravljaet komandu s ekrana v kom'pjuter*]

V oddílech 2 – 4 provedeme analýzu vybraných sloves pohybu postupně s předponami *od(e)-*, *vy-* a *s(e)-* takovým způsobem, že napřed vyloučíme přenesené, ustálené a frazeologické významy doložené v korpusovém materiálu, poté se podíváme, zda se vybraná slovesa v této skupině navzájem v něčem liší, a konečně shledáme, kde se jejich valenční vlastnosti shodují.

2. Předpona *od(e)-*

2.1 Předpona *od-* u sloves *odnést/odnášet, odvést/odvádět, odvézt/odvážet*

2.1.1 Významy přenesené, idiomatické, frazeologické

(a) odvádět pozornost, odvádět práci/výkony (= *odpracovat/být výkonný*),

(b) odvádět daně/poplatky/pojistné (= *platit, s placením poplatků je spojeno i odvádí na sociální pojištění X korun, z něho/za něho odvádí X korun*),

(c) odvádět dluh (= *vrátit/vracet*),

(d) někdo odnáší/odnese něco (za někoho/něco) (= *něco se na něm vymstilo*)

(e) přenesené významy jako v (13), (14)

(13) ... **odvádí** občany od afektů k přemýšlení

(14) ... **odvádí** hráče od hokeje

2.1.2 Odlišnosti mezi slovesy s předponou *od(e)-*

Uvedená skupina sloves je homogenní.

2.1.3 Shoda ve valenčních rámcích

2.1.3.1 Význam (1) „pryč“ (odstranit/dopřít z nějakého místa pryč) – valenční rámec (dále VR): ACT (1) PAT (4) DIR1⁴

(15) Kováři Stejskalovi **odnesla** voda z pole u řeky řepu a vyplavila brambory [*U kuzneca S. unesla voda s polja u reki sveklu*]

(16) Jdete po ulici, zafouká vítr a dámě to **odnese** její široký klobouk (= z hlavy) [*...podujet veter i uneset u damy jeje shirokuju shljapu*]

(17) Marie **odvedla** Heleně manžela (vl) (= pryč/od Heleny) [*Marija uvela u Jeleny suprugaj*]

(18) ... stůl, z **něhož odnášeli** číšníci hned prázdné talíře [*...stol, s kotorogo oficianty unosili pustyje tarelki*]

(19) Sdělte mi, kdy a **odkud** chcete **odvézt** [*Soobshchite mne, kogda i otkuda vas nado uvezti*]

2.1.3.2 Význam (2) „dopřít někam“ – VR ACT (1) PAT (4) (ADDR (3)) DIR3⁵

(20) **Odnesl jsem** povadlé růže do koupelny (= donesl) [*Ja otnes vjaljyje rozy v vannuju*]

(21) ... krůpěje vody **odnášel** ten víchř na jiný hřob (= přinášel/donášel) [*... kapli vody veter snosil na druguju mogilu*]

Dativ u významu 1 je vždy volný beneficiēt (BEN) parafrázovatelný posesívním zájmenem (ze *Stejskalova pole* v (15), *Helenina manžela* v (17) nebo předložkovým pádem *od+2*. Dativ ve významu 2 je fakultativní Adresát, srov. např. *odnesli matce/od matky miminko* [*vzjali u materi rebenka*] (1, vzali matčino miminko), *odnesli miminko pěstounce* [*otnesli rebenka njane*] (2, dopravili miminko k pěstounce). Homonymie mezi významem 1 a 2 je podporována nepřítomností směrového určení (22)-(26), kontext a pragmatické znalosti řeší příklady (24)-(30) ve prospěch významu 2 (*přinést*). Srov. však též (27), (28), kde jsou přítomna určení obě:

(22) ... listiny **jsou odváženy** a ukládány do bezpečných skrýší [*...dokumenty uvoztat i ukaldyvajut v...*]

(23) Celou noc **se odváželi** zatčení [*Vsju noch ' uvozili zakljuchennyx*]

(24) **Odnesl jsem Gabriele** půl gramu morfia. (Snídala zrovna v posteli. Oči měla usazené, tvář vlhkou a šedivou.) [*Ja otnes Gabriele pol gramma morfija*]

⁴ Pro valenční doplnění užíváme zkratky ACT = aktor/konatel, PAT = Patiens, ADDR = adresát, DIR1 = směr „odkud“, DIR2 = směr „kudy“, DIR3 = směr „kam“. Fakultativnost aktantu je ve VR zachycena závorkami. K vymezení valenčních členů viz Panevová (1980).

⁵ (Kvazivalenční) určení Záměru/Účelu tady necháváme stranou.

(25) Neomluvil se ani v těch případech, kdy mu to uložil soud? **Odnesl prezidentovi** kufřík plný padělků? Jezdil na výlety do Bamberku, o nichž se snažil lhát?

(26) Lupínek po lupínku **odnášel** vlašťováček ryzí zlato **chudákům** a děti růžověly ve tvářích a smály se a hrály si na ulicích.

(27) Mnoho rodičů alergických dětí se domnívá, že jim prospěje, když je z *městských bytů* **odvázejí** na venkovské chalupy (přesněji „z městských bytů odvázejí a přivázejí na venkovské chalupy) [*Mnogije roditeli detej-alergikov dumajut, chto detjam budet polezno, esli ix iz gorodskix kvartir uvožit' na derevenskije dachi*]

(28) (na této svatbě)... bylo absolutně nutné, aby ji *na radnici* a *z radnice* **odvezl** Willys (přesněji „na radnici přivezl a z radnice odvezl...“) [*... chtoby on jeje v municipalitet otvez i ottuda privez/svozil v municipalitet*]

Analýza příkladů ukazuje, že povrchová nepřítomnost směrového určení je nejčastěji interpretovatelná jako význam (1), kde DIR1 je místo, kde se Patiens nacházel (*odtamtud*), srov. (29), (30):

(29) ... dovolili Spirovi, aby mě **odvezl**, snad by bylo moudřejší, kdybych odjel

(30) Celé letní dny jsem zase kolečkem a lopatou **odvážel** ten písek a suť

2.2 Předpona *od-* u slovesa *odeslat/odesílat*

2.2.1 Význam (1) „pryč“ (*vypravit něco odněkud pryč*) – VR ACT (1) PAT (4) (ADDR (3)) DIR1

(31) Oba (balíčky) **byly odeslány** z Plzně [*Oba paketa byli otpravlen/poslany iz g. Pilzen'*]

(32) Některé z úředních dopisů **byly odeslány** jménem panovníkovým přímo z královské kanceláře

2.2.2 Význam (2) „dopřít někam“ (*synonymní s poslat*) – VR ACT (1) PAT (4) DIR3

(33) ...výtěžek **bude odeslán** na konto kostní dřevě

(34) Já jsem povinen denně **odeslat** fotky do centrály, ať se nacházím kdekoli [*Gde by ja ni naxodilsja, ja ob'jazan jezhednevno posylat' snimki v central'noje upravlenije*]

2.2.3 Význam (3) „určit přeláním do něčích rukou/adresovat“ – VR ACT (1) PAT (4) ADDR (3)

(35) Padesát pět projektů **odeslali** Pozemkovému fondu

(36) Adéla měla každý druhý den **odesílat** manžilkovi milostné listy [*Adela byla ob'jazana kazhdyj vtoroj den' otpravljat' muzhu ljubovnyje pis'ma*]

Asymetrie mezi 2.1 (*odnést/odnášet, odvést/odvádět, odvézt/odvážet*) a 2.2 (*odeslat/odesílat*, kde se osamostatnil význam s oblig. ADDR) souvisí podle našeho názoru s tím, že 2.1 jsou klasická slovesa pohybu, 2.2 nikoliv. Rozdíl 2.2.2 a 2.2.3 je ovšem velmi jemný. Levinová (1993) jej hodnotí jako slovesnou alternaci. Dativní adresát (ADDR) a směrové určení „kam“ (DIR3) spolu bojují o „třetí pozici“ ve VR. Přítomnost Dativu zařazuje slovesný výskyt jasně k významu (3), akce odeslání má adresáta, nikoli jen „vágní“ cíl, srov. (37) vs. (38):

(37) Šel jsem na poštu **odeslat**-1,2,3 balíček (*polysémie, bez kontextu žádná preference*) [*Ja shel na pochtu **otpravít**‘ paket*]

(38) Rodiče **odeslali**-3 balíčky sladkostí dětem na tábor (v1)

Frekvence lemmat analyzovaných v odd. 2.1 a 2.2 je zachycena v Tabulce 1.

Tabulka 1:

	ČNK	PDT
odnést	3 560	9
odnášet	829	21
odvést	2 802	11
odvádět	1 783	21
odvézt	3 721	13
odvážet	1 150*	6
odeslat	1 319	0
odesílat	238	8

* Číslo zahrnuje i případy chybné lemmatizace (tvar slovesa *odvážit se* a *odvážit (na váze)*)

3. Předpona vy- (vedle dílčích významů stojí proti sobě význam „zevnitř ven“ a „zdola nahoru“)

3.1 Slovesa *vyběhnout/vybíhat, vyjet/vyjíždět*

3.1.1 Významy přenesené, idiomatické, frazeologické

(a) vyjel na někoho/po někom

(b) lesy/hory/výčnělky vybíhají (*impf. tantum*) (= *tvořit výběžek*)

(39) Avenidy **vybíhají** k oceánořece

(c) vyběhnout s někým, vyjel s důkazy

(d) opona/dýka vyjela

(e) idiomy: vyjelo mu to z úst (uniklo/ujelo)

vyjet stopu (jízdou vytvořit stopu)

vyjet účet (vytisknout účet)

(f) přenesené:

(40) ...nic, co **by vybíhalo** z rámce

3.1.2 Odlišnosti mezi *vyběhnout/vybíhat* a *vyjet/vyjíždět*

3.1.2.1 Lemma *vyjet si/vyjíždět si* (**vyběhnout si*) (= *vydat/vydávat se*) – VR ACT (1)

(41) Byla sobota odpoledne a maminky **si vyjely** s kočárkami [*... i materi ezdili /vyxodili s koljaskami*]

(42) Také **si vyjíždějí** na kole [*Oni takzhe ezdjat/katajutsja na velosipedax*]

(43) ... a jistě i z pýchy **vyjel si** za děvčetem na vojenském koni

3.1.2.2 Lemma *vyjíždět* synonymní s *jezdit* (*opakovaně podnikat cestu/jízdu*) – VR ACT (1)

(44) Občas **jsem vyjížděl** s bratry na moře [*Ja vremja ot vremeni vyjezzhal s brat'jami na more*]

(45) Když jsem byla ještě malá, **vyjížděla jsem** s rodiči na vesnici

(46) Dvakrát týdně s psy a s Elsou **vyjížděl** do údolí

Rozdíl mezi 3.1.2.1 a 3.1.2.2 je nejen formální (přítomnost zvrtné částice *si* v 3.1.2.1), ale i sémantický – děje v 3.1.2.1 se dějí z vlastní iniciativy konatelů, v 3.1.2.2 vlastní iniciativa konatele není nutná.

3.1.3 Shodné valenční rámce

3.1.3.1 Význam (1) „jízdu/vlastním pohybem se dostat zevnitř“ – VR ACT (1) DIR1 (parafráze: *opustit/opouštět*)

(47) Julinka **vybíhá** z vody a rychle se vysvléká [*Julija vybegajet iz vody i pereodevajetsja*]

(48) Rolníci **vybíhali** ze svých chatrčí se starou loveckou puškou

(49) Mimořádný rychlík Praha – Kolín **vyjede** z hlavního nádraží v 1,35 hod [*...skoryj poezd otpravljaetsja s glavnogo vokzala*]

3.1.3.2 Význam (2) „jízdu/vlastním pohybem se dostat nahoru“ – VR ACT (1) DIR3

(50) Tomášovi vyhovovalo, že na svah **vybíhám** rád [*... na xolm ja vzbezhaju s udovol'stvijem*]

(51) ... vklouzl rychle do domu, **vyběhl** do prvního patra... [*on ... vzbezzhal na pervyj etazh*]

(52) My **vyjeli** až na Sněžku [*My podnjalis' na pik Snezhka*]

(53) Na vyhlídkovou plošinu Empire State Building **vyjíždějí** každým rokem dva miliony turistů [*Na smotrovuju ploshchadku ...podnimajutsja kazhdyj god dva milliona turistov*]

3.1.3.3 Význam (3) „tranzitivní“ varianta 3.1.3.2 (nazývaná někdy diatezí, jindy alternací) – VR ACT (1) PAT (4)

3.1.3.2 a 3.1.3.3 vykazují sémantický rozdíl: *vyjet kopec/vyběhnout schody* (3.1.3.3 = zdolat celý úsek), *vyjet na kopec/vyběhnout po schodech/* (3.1.3.2 = není nutno zdolat celý úsek), srov. (54):

(54a) ? Jan **vyběhl schody**, v polovině schodiště se však zastavil (vl)

(54b) Jan **vyběhl po schodech**, v polovině schodiště se však zastavil (vl)

3.1.3.2 a 3.1.3.3 lze sice někdy užít jako vzájemnou parafrázi, její výsledek však není vždy „idiomatický“ a ukazuje sémantickou odlišnost: *vyběhl tři patra* (? *vyběhl do tří pater*) vs. *vyběhl do třetího patra* (?*vyběhl třetí patro*), jindy není akuzativ použitelný (srov. **vyběhl rozhlednu* vs. *vyběhl na rozhlednu*):

(55) Když spěchá, **vybíhá** tři patra do svého pankráckého bytu pěšky [*Kogda on speshit, bezhit/vzbezhajet na tretij etazh v svoju ... kvartiru peshkom*]

(56) V sobotu mi bylo strašně zle, sotva jsem ten kopec **vyjel** [... *ja jedva podnjalsja na etot xolm*]

3.1.3.4 Význam (4) inchoativní význam synonymní se *startovat/vystartovat* – VR ACT (1)

(57) ... běžec **vybíhá** po výstřelu gongu [...*begun vybegajet posle vystrela...*]

(58) Císař **vyjížděl** před obědem [*Kajzer vyjezzhal pered obedom*]

(59) Tisíce vlaků **vyjíždějí** v této vteřině [*Tysjachi poezdov otpravljajutsja v etu minutu*]

Víceznačnost je u tohoto typu častým jevem, kontext není vždy tak jasný jako v (57). Za pomoci pragmatických znalostí je někdy homonymie řešitelná, viz (60):

(60) Na Sněžku lanovka **opět vyjede** 1. května (je 3.1.3.4, bez přítomnosti časových určení by mohlo být 3.1.3.2) [*Na pik Snezhka funikuljor snova nachnet jezdit' 1-ogo maja*]

Nepřítomnost směrového určení (v materiálu z ČNK) spíše indikuje význam (1), přechod od 3.1.3.1 k 3.1.3.4 je ovšem plynulý:

(61) Václav **vybíhá**, současně zní údery klepadla na domovní dveře [*Vaclav vybegajet*]

Přítomnost DIR3 nezaručuje, že jde o význam (2), viz (62):

(62) Ona nám teď blázní, řekla a **vyběhla** na chodbu a zavřela za sebou dveře (3.1.3.1 = *odtamtud, kde byla*) [...*ona vybegla v koridor...*]

3.2 Slovesa *vyvést/vyvádět, vyvézt/vyvážet, vynést/vynášet, vyhnat/vyhánět*

3.2.1 Významy idiomatické, frazeologické, přenesené

- (a) jahodník vyhnal novou odnož, obilí vyhnalo do klasů, tráva vyhnala do výšky
- (b) vyhnat ceny (nahoru)
- (c) vyhnat zdi do výšky
- (d) vyhánět strach
- (e) vyhnat něco/někoho z hlavy
- (f) vynést (někomu) jmění/peníze/jméno/renomé/pověst/přezdívku...
- (g) vynést (nad někým) rozsudek/trest/ortel/rozhodnutí/soud...
- (h) vynést/vynášet 0 – to nevynáší
- (i) vynést kartu/eso/desítku/0 (=karta)
- (j) vynést spaní
- (k) vynášet někoho (= oslavovat)
- (l) vyvést z míry/z omylu/z rovnováhy...
- (m) vyvést lumpárnu/neplechu/hloupost/blbost...
- (n) vyvádět 0 (*impf. tantum*) (= dělat scény)
- (o) vyvést mladé (*o zvířatech*)
- (p) vyvést něco v barvách (= prezentovat barevně)

3.2.2 Odlišnosti mezi slovesy *vyvést/vyvádět*, *vyvézt/vyvážet*, *vynést/vynášet*, *vyhnat/vyhánět*

3.2.2.1 Sloveso *vyvézt/vyvážet* má specifický podvýznam „exportovat“ sdílející VR s 3.2.3.1 níže – **ACT(1) PAT(4) DIR1**, ale často má jiný překladový ekvivalent (*eksportirovat*'), někdy je hranice 3.2.2.1 a 3.2.3.1 nejasná, viz (65):

(63) Od října 1966 se začínají z republiky **vyvážet** za devizy knihy [*S oktjabrja 1966 nachinajut vyvozit' iz respubliki knigi...*]

(64) Přesto se Grónsko dodnes snaží **vyvážet** svůj cukr (= z Grónska)

(65) ... do ciziny se nesmí **vyvážet** (*exportovat nebo vézt s sebou*) či posílat skoro nic

3.2.2.2 Slovesa *vyvézt/vyvážet* a *vynést/vynášet* mají VR s alternací/diatezí **ACT (1) PAT (4)** a významem „vyprázdnit/vyprazdňovat obsah kontejneru“ (jejich PAT je neživotný), zatímco slovesa *vyvést/vyvádět*, *vyhnat/vyhánět* s životným PAT tuto alternaci/diatezi neumožňují.

(66) Nepotřebuješ pořezat dřevo, odklidit rumisko, **vyvézt** žumpu [*Ne nuzhno li vam vyvezti sodержanije pomojnoj jamy!!*]

(67) Pan Alfréd Pivoňka, který čtvrt století **vyvážel** městské záchody,...

(68) ... o svátcích **budou vyvezeny** popelnice a kontejnery 24., 25. a 26. prosince

(69) Po odchodu ze školy **vynášel** v Ermitáži popelnice [*Posle uxoda iz shkoly on vynosil*]

v Ermitazhe musornyje baki]

3.2.3 Shodné valenční rámce

3.2.3.1 Význam (1) „pohybem/jízdou dostat patiens ven z nějakého prostoru“ – VR ACT(1) PAT(4) DIR1. Směrové určení často není na povrchu přítomno.

(70) Oldřich měl odemčenou márnici a **vyvážel** z ní na kolečku potřebné nářadí [... on **vyvozil** iz morga ...neobxodimyje instrumenty]

(71) Režim dal vykopat Palacha z hrobu a **vyvézt** mrtvolu z Prahy [...**otvezti** trup iz Pragi]

(72) Za hlavní důvody, proč není možné označit současné volby za demokratické, pokládá ... fakt, že většina příslušníků opozice **byla** násilně **vyhnána** ze země. [...**byli izgnani** iz strany]

(73) Zůstaň tu, **nevyháním** tě! [*Ostan'sja zdes', ja tebja ne vygonjaju*]

(74) Ze dveří sálu **vynesli** někoho na nosítkách

(75) Zkvalitněný lesní humus **je vynášen** (= z lesa) do okolí

(76) Za hodinu nato **ho vyvádějí** z cely a odvázejí do Kobylis [*Cherez chas oni vyvodjat jeho iz kamery i otvozjat v K*]

(77) Když jsem po setmění **vyváděl** svého hosta na vzduch (= z domu) [... ja **vyvodil** svojego gostja na vozdux]

(78) Z hotelu stoupal dým, všichni hosté **byli vyvedeni** (= z hotelu) [... vsech gostej **vyveli**]

3.2.3.2 Význam (2) „pohybem/jízdou dopravit předmět směrem vzhůru“ – VR ACT(1) PAT(4) DIR3 (zpravidla lze doplnit „nahoru“, pokud tam není přítomno)

(79) ... pak se nechat **vyvézt** někam na kopec [... **podnjat'** ego na xolm]

(80) Tak ho **vyvezli** na Hradčany a ukázali mu Prahu

(81) Výtah mě **vyváží** nahoru [*Lift menja **podnimajet** naverx*]

(82) ... **vyvedl** Jakuba a jeho bratra na vysokou horu [... on **privel** Jakuba i jeho brata na vysokij xolm]

(83) Nedokáží ho **vyvést** do vyššího patra, tj. do kultury, umění [*Oni ne sumejut **podnjat'** jeho na vysshij uroven', t.e. v kul'turu, isskustvo*]

U **vyhnat/vyhánět** není tento význam v datech doložen, doložen je v přeneseném významu, viz (84), (85):

(84) **Vyhnal** děti poklusem na samý vrcholek kopce (vl)

(85) Kurs **vyhánějí** nahoru spekulace menších akcionářů

3.2.3.3 Význam (3) „pohybem/jízdou způsobit dopravení/přemístění předmětu někam“ – VR je shodný s významem (2), **ACT(1) PAT(4) DIR3**. Na povrchu je směrové určení často implikováno (nepřítomno), u **vyhnat** pak často vyplývá z (nepovinného) určení záměru/účelu.

(86) To jim ovšem bránilo **vyvážet** na pole hnůj [*Eto jim meshalo **vyvozit** navoz na pole*]

(87) Denně **vyháněl** dobytek na pastvu za Mokřý háj

(88) Žena ho každý den **vyháněla** do práce jako nočního hlídače (*někam, aby tam pracoval jako noční hlídač*)

(89) Otec **vyvezl** rodinu lyžovat v Alpách (*do Alp, aby tam lyžovali*) (v1)

(90) Ráno ho **vyháněly** sbírat bylinky (*někam, aby tam sbíral bylinky*) [*Utrom **gnali** ego sobirat' lechebnyje travy*]

(91) Vybral jsem si esterházy, anglickou látku, kterou jsem prosil, aby mi ji **vynesli** před obchod

(92) Když nás ovšem maminka ... **vyvedla** poprvé na operu... [*Kogda mat' nas vpervyje **povela** v operu,...*]

(93) ...terasa, kam **byli** pacienti **vynášeni**, je v rekonstrukci [*terasa, kuda **vynosili** pacietov, naxoditsja v rekonsrukci*]

Frekvence lexémů probíraných v odd. 3 v korpusech je zachycena v Tabulce 2.

Tabulka 2

	ČNK	PDT
vyběhnout	1 546	2
vybíhat	378	0
vyjet	2 600	18
vyjíždět	949	2
vyvézt	1 310	34
vyvážet	1 858*	35
vynést	2 885	23
vynášet	827	0
vyvést	1 968	5
vyvádět	583	0
vyhnat	1 728	18
vyhánět	511	2

*Včetně chybné lemmatizace (*vyvážit*).

4. Předpona s- (se-) (vedle dílčích významů jsou tu přítomny komplementární významy „shora dolů“ a „dohromady na jedno místo“)

4.1 Slovesa sejít/scházet, sjet/sjíždět, seběhnout/sbíhat (včetně recipročních variant)

4.1.1 Významy přenesené, idiomatické a frazeologické:

- (a) sníh sešel (= *zmizet*)
- (b) dědeček sešel (= *zchátrat*), někdo schází před očima (= *chátrá*)
- (c) z akce sešlo (= *neuskutečnit se*)
- (d) na tom (mi) nesejde (= *nezáležet*)
- (e) sejde z očí, sejde z mysli, *ale i* sešel s cesty, sjel ze silnice (ve významu *ztratit cestu*)
- (f) sjet někoho (= *ostře kritizovat*)
- (g) seběhnout_{se} (= stát se) – *reflexivum tantum, perfectivum tantum*
(94) ..., sotva jsem mu v kostce sdělila, co **se seběhlo**.
- (h) přeneseně: přímky/nitky se sbíhaly, sliny se (mu) sbíhaly (v ústech)

4.1.2 Odlišnosti mezi slovesy této skupiny

Význam (3) „dostat se dohromady/na jedno místo//shromážďovat se“ (viz níž) u sloves *sejít/scházet* a *sjet/sjíždět* má reciproční **variantu** lemmatu *sejít_{se}/scházet_{se}, sjet_{se}/sjíždět_{se}* (*Jan se sešel s Pavlem, Jan a Pavel se sešli, Češi a Slováci se 1. ledna sjíždějí na hranicích, Češi se se Slováky sjíždějí 1. ledna na hranicích*). Sloveso *seběhnout_{se}/sbíhat_{se}* je inherentně reciproční (*Jan a Pavel se seběhli kolem učitele, *Jan se s Pavlem seběhl kolem učitele*, srov. Panevová, 1999 a příspěvek prezentovaný v Marburgu, říjen 2004). To se odráží i v podobě VR, viz níže odd. 4.1.3.2.

4.1.3 Shodné valenční rámce

4.1.3.1 Význam (1) „pohybem/jízdou se dostat/dostávat shora“ – VR ACT(1) DIR1

- (95) Během dvou hodin **sešli** z dun na pláň vymetenou větrem a plnou oblázků. ...
- (96) Ovce žijící ve Skalnatých horách jsou v říji v listopadu a prosinci, kdy **scházejí** z letních pastvin. [*Ovcy ... spuskajutsja s letnix pastbishch*]
- (97) Leslie, ..., se převlékl do šortek a vyzbrojený tlustospisem ... a krejčovskou mírou **sešel** zas k vodě zachránit loďku. ... [*Leslie ... soshel k vode, chtoby spasti lodku*]
- (98) **Sjeli** z mírného kopce, po pravé straně minuli rezidenci britského velvyslance se zaparkovaným roycem na příjezdové cestě. [*Oni spustilis' s xolma...*]
- (99) **Sjížděli** prudce ze svahu, ale vtom Majda zajela levou lyží pod kleč, lyže zůstala stát a Majda padala dopředu, zabořila se obličejem do sněhu a zůstala ležet.
- (100) ... ale nemohl to slyšet, teprve **sbíhal** ze schodů [*...on tol'ko spuskalsja po lestnice*]
- (101) ... pět set mužů nově vytvořeného praporu **seběhne** z hory Sión k Berlínu [*...begom spustjatsja...*]
- (102) Zaradoval se a čapíma nožkama **seběhl** do sklepa (= *shora*)

Směr „odkud“ (DIR1) je tu často povrchově nepřítomen, ale je implikován (přítomnost adverbia *dolů* implikuje *shora*), u *seběhnout/sbíhat*, *sejít/scházet* je často přítomno směrové určení „kudy“ (DIR2) – *po schodech*, které rovněž implikuje *shora*. (Ve **330** vybraných **příkladech** lemmatu *seběhnout/sbíhat* bylo 40x přítomno *dolů*, 38x *po schodech/schodišti*.)

4.1.3.2 Význam (2) „pohybem/jízdou se dostat dolů a zdolat dráhu celou“ (diateze/alternace sémanticky odlišná od 4.1.3.1; sémantický rozdíl je analogický jako 3.1.3.2 a 3.1.3.3) – VR **ACT(1)** **PAT(4)**

(103)..., nešel jsem po schodech nahoru, ale **sešel** jsem čtyři schody k suterénnímu dvorku a zmáčkl jsem zvonek.

(104)..., tak po procházce k Petřínské rozhledně a vyhlášení výsledků hry **scházíme** Kinského sady na tramvaj a frčíme domů.

(105) O hodinu později, když **sjížděli** kopec od Imperial View, spatřili první konkrétní známky sabotáže. [... *oni spuskalis‘ s xolma*]

(106) ... magistrála je za mnou, **sbíhám** Václavák [...*ja spuskajus‘ po Vaclavskoj ploschadi*]

Frekvence významu (2) je poměrně nízká – ve 200 náhodně vybraných výskytech lemmatu *sjet/sjíždět se* v ČNK bylo přítomno 10x, ve 330 výskytech lemmatu *seběhnout/sbíhat se* se vyskytl 8x, v 600 výskytech lemmatu *sejít/scházet* pouze 2x. (Počet prozkoumaných dokladů z ČNK zčásti odráží jejich zastoupení v korpusu.)

4.1.3.3 Význam (3) „dostat se/dostávat se na jedno místo“, tj. směr dohromady, lemmata u tohoto významu jsou modifikována reflexivní částicí: (i) *sejít se/scházet se*, *sjet se/sjíždět se*, resp.

(ii) *seběhnout se/sbíhat se* – VR (i) **ACT(1) PAT(s+7)**, resp. (ii) **ACT(1)**

(107) **Sejde se** rovněž s **předsedou** Poslanecké sněmovny Milanem Uhdem a s **premiérem** Václavem Klausem. [*On vstretitsja s predsedatelem... i prem'er-ministrom...*]

(108) Více než deset let **se** v Belfastu pravidelně **schází** skupina lidí všech vyznání v katedrále sv. Anny. [... *v Bel'faste vstrechajetsja gruppa ljudej..*]

(109) V té chvíli **se** již **sbíhaly stráže** a najížděla auta s hasiči [... *begut storozhi so vsex storon*]

(110) ... všichni **pinglové se seběhli** [... *vse oficianty sbezhalis'*]

(111) Do Ústí nad Labem **se** začali **sjíždět zelení mužičkové** a jejich squaw [...*priezhzhajut so vsex storon...*]

(112) Do Katalánska **se sjíždějí sportovci se svými soupeři** (upr. ČNK) [*V Katalanii vstrechajutsja sportsmeny so svojimi sopernikami*]

Frekvenci lemmat analyzovaných v odd. 4 v korpusech odráží Tabulka 3.

Tabulka 3

	ČNK	PDT
seběhnout/seběhnout (se)	381	2
sbíhat/sbíhat (se)	280	2
sejít/sejít (se)	9 391	72
scházet/scházet (se)	3 959	19
sjet/sjet (se)	1 433	8
sjíždět/sjíždět (se)	693	5

5. Závěry:

- (a) Předpony modifikují význam základového slovesa a jejich víceznačnost se podílí na polysémii sloves (u *od(e)*- jde o významy „odstranit/vzít zevnitř (ven)“ a „dopravit/doručit někam“, tedy o významy v podstatě antonymní; u *vy*- jde o významy „dostat se zevnitř (ven)“ a „dostat se zdola (nahoru)“, tedy významy komplementární, podobně u *s(e)*- jde o významy „shora (dolů)“ a „směrování dohromady“). Pro každý z navržených významů hledáme slovesa s nimi synonymní nebo alespoň jejich parafráze (*odeslat-3* \approx adresovat, *vyjet-1* \approx opustit, *vyběhnout-4* \approx startovat), popř. adverbia, jejichž vysunutím by daný význam byl ještě zesílen (*ven* u *vyběhnout/vyjet/vyvést/vyvězt/vynést/vyhnat-1*, *nahoru* u *vyběhnout/vyjet/vyvést/vyvězt/vynést/vyhnat-2*).
- (b) Valenční vlastnosti jednotlivých slovesných lexikál jsou nezbytným prostředkem pro proceduru lexikální desambiguace.
- (c) Korpusový materiál je vhodným nástrojem pro zachycení nejen centrálních, ale i periferních významů lexikálních jednotek (včetně jejich užití přenesených a idiomatických). Výskyt valenčních doplnění na povrchu (v korpusových dokladech) však není bezprostředně určující pro (hloubkový/tektogramatický) valenční rámec. Hypotéza o VR musí předtím existovat a na korpusovém materiálu je pak možno ji ověřovat.
- (d) Vytváření protikladných a komplementárních významů prefixálních odvozenin je specifické pro jednotlivé jazyky. Ukazují to i sporadicky představené ruské překlady našich příkladů. Přistupují tak k významům centrálním významy periferní (*odnést* synonymní s *přinést*, *vyjet/vyběhnout* ve významu *startovat*, (tranzitivní) diateze *vyběhnout*, *vyjít*, *sejít* s akuzativem).

Literatura

Levin: Beth C. Levin, *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. University of Chicago Press. Chicago, IL, 1993.

Lopatková: Markéta Lopatková, *Valency in the Prague Dependency Treebank: Building of Valency Lexicon*. Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, No. 79-80, 2003, 37-60.

Panevová 1980: Jarmila Panevová, *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Academia : Praha.

Panevová 1999: Jarmila Panevová, *Česká reciproční zájmena a slovesná valence*, Slovo a slovesnost 60, 269-275.

Panevová 2004: Jarmila Panevová, *Reciproka a valence*. Handout pro 29. zasedání Komise pro gramatickou stavbu slovanských jazyků, Marburg 21.- 23. X. 2004.

Marketa Lopatkova, Jarmila Panevova

VALENTNOST' VYBRANNYX GLAGOLOV DVIZHENIJA V CHESHKOM JAZYKE

Rezjume

V stat'e zanimajemsja valentnost'ju nekotoryx cheshkix glagolov dvizhenija obrazovannyx pri pomoshchi prefiksov. Podxod k opisaniu valentnosti isxodit iz principov Funkcional'nogo porozhdajushchego opisaniya (sm. Panevová, 1980). V stat'e pokazyvajetsja, chto (a) mnogoznachnyj prefiks vnosit v glagol'noje obrazovanije polisemiju, ktoruju mozhno s točki zrenija leksicheskoj xarakterizovat' kak antonimiju (u prefiksa *od-*) ili kak komplementarnost' znachenij (u prefiksov *vy-*, *s(e)-*), (b) raznyje zanchenija xarakterizujutsja raznoj valentnost'ju, (v) valentnost' glagola sluzhit xoroshim sredstvom dlja ustraneniya leksicheskoj mnogoznachnosti, (g) material v elektronicheskix korpusax javljaetsja cennoj bazoj dlja opisaniya znachenij mnogoznachnyx leksem (vkljuchitel'no znachenij idiomaticheskix i perifernyx), odnako ne javljaetsja nadezhnym sredstvom dlja ustanovlenija glagol'nyx ramok, (e) opisivaemaja zdes' mnogoznachnost' javljaetsja specificheskoj dlja ot del'nyx (dazhe rodstvennyx) jazykov.